

ШЛЯХИ РИНКОВОГО ПІДВИЩЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

МЕРХО О.

кандидат економічних наук

КОЛЕСНИК В. В.

кандидат економічних наук

Харків

В умовах розбудови ринкових відносин основою забезпечення постійного висхідного розвитку країни є ефективне функціонування ринкових інститутів. Розвиток ринку харчових продуктів має не лише економічне значення, а й соціальне. Лише за умов забезпечення достатнього виробництва, справедливого та економічного доцільного розподілу харчових продуктів можливе досягнення всебічної безпеки країни та найбільш сприятливих умов для розвитку людського потенціалу.

Безпосередньо питання продовольчої безпеки досліджують у своїх роботах науковці А. С. Лисецький, М. А. Хвесник П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов, В. С. Сотніков Є. М. Кирилюк, М. В. Зубець, та інші [1; 3; 8; 13; 14]. Проте на особливу увагу заслуговує питання створення сприятливого ринкового середовища для забезпечення продовольчої безпеки країни.

Метою даної роботи є визначення напрямків та інструментарію ринкового забезпечення підвищення продовольчої безпеки України.

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (The Food and Agriculture Organization of the United Nations — FAO) питання забезпечення населення продуктами харчування залишаються актуальними для всіх регіонів світу (рис. 1).

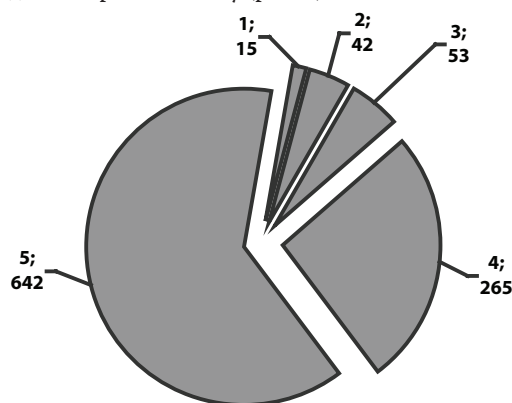

Рис. 1. Масштабність недоїдання в 2009 р. по регіонах світу, в млн осіб

(побудовано авторами на основі даних [7]):

- 1 — Розвинуті країни;
- 2 — Близький Схід та Північна Африка;
- 3 — Латинська Америка та Карибський басейн;
- 4 — Країни Африки південніше від Сахари;
- 5 — Азіатсько-Тихоокеанський регіон.

Найбільший масштаб недоїдання спостерігається в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (642 млн осіб) та

країнах Африки південніше від Сахари (265 млн осіб). У розвинутих країнах масштаб недоїдання значно менше, але все-таки становить 15 млн осіб.

Як відмічає П. Т. Столбук «вирішити проблему забезпечення людства продовольством може тільки сама людина, розвиваючи сільське господарство» [8; с. 127]. На фоні масштабного недоїдання в XXI ст. фахівці відмічають, що людство вже отримало технічні знання, котрі можуть допомогти викоринити голод у світі. Вирішити проблему продовольчої безпеки в глобальному масштабі, за умом практичної реалізації наукових досягнень у сільськогосподарській сфері можливо вже в 2050 р. При цьому передбачається збільшення у двічі виробництва продовольству та забезпечення дев'ятимільярдного населення планети продуктами харчування в достатній мірі [12, с. 7, 47].

В умовах глобалізації надійність забезпечення продовольчої безпеки країни враховує, як можливість самозабезпечення продовольством на рівні 80% — 85%, так й можливість імпортувати продовольство в необхідних обсягах, навіть за умов зростання цін на світових ринках, ембарго, збільшення митних зборів та інше [13]. Світові ціни на сільськогосподарські товари завжди відрізнялась значною мінливістю, але їх коливання історично відбувалось навкруг довгострокового спадного тренду. На протязі 2006 — 2008 рр. світові ціни почали зростати та досягли в 2008 р. 30 річного максимуму. У другій половині 2008 р., на фоні фінансової кризи та світової рецесії почалось зниження світових цін на продовольство, але їх теперішній рівень перевищує показники минулих років [12, с. 4].

Питання забезпечення продовольчої безпеки є надзвичайно актуальною у світовому масштабі, оскільки спостерігається нерівномірність між виробництвом і споживанням продуктів харчування: їх перевиробництво в розвинутих країнах супроводжується недоїданням населення низькорозвинутих країн [3]. Про наявність серед населення України депривацій у сфері харчування свідчать результати досліджень Державного комітету статистики України. За результатами самооцінки домогосподарств доступності окремих товарів та послуг встановлено, що в 2009 р. 11% українських домогосподарств відчували позбавлення в сфері харчування [9]. Тобто більш ніж кожне десяте домогосподарство не мало достатньо коштів для щоденного споживання недорогих продуктів харчування. При цьому, цікавим є той факт, що частка міських домогосподарств, що відчують позбавлення в сфері харчування становила 10,2%, а сільських домогосподарств майже на 3% більше — 13,0% [9].

Як наведено на рис. 2, в Україні основна частка витрат домогосподарств приходиться саме на продукти харчування.

З 1999 р. по 2001 р. показник частки витрат на продукти харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств перевищував 60-ти% граничний критерій економічної доступності продуктів харчування [2]. У цілому за період з 1999 р. по 2009 р., спостерігалась позитивна

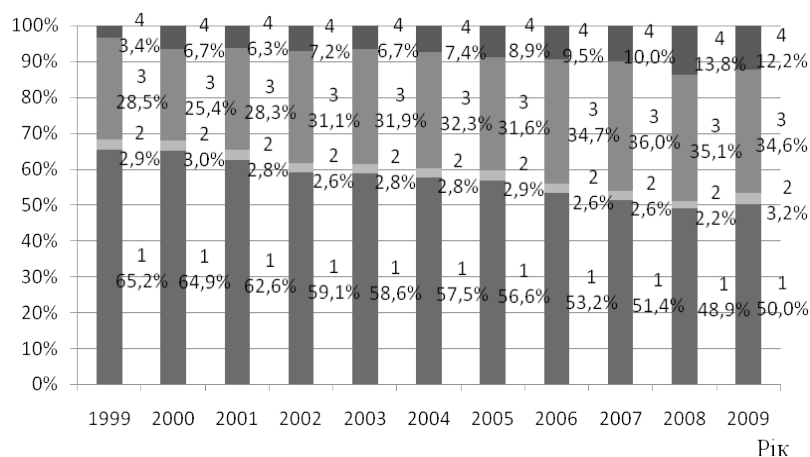

Рис. 2. Структура сукупних витрат домогосподарств в Україні (побудовано авторами на основі даних [4]):
 1 – продукти харчування та безалкогольні напої; 2 – алкогольні напої, тютюнові вироби; 3 – непродовольчі товари та послуги; 4 – неспоживчі сукупні витрати.

тенденція зменшення частки витрат домогосподарств на продукти харчування з 65,2 до 50%, тобто більш ніж на 15%. Але в останньому році мало місце збільшення цієї частки на 1,1%, з 48,9% до 50% [4].

Показник частки витрат на продукти харчування за регіонами України наведена в табл. 1.

Найбільшу частину сукупних витрат використовували на харчування в домогосподарствах Волинської області (61,3%, тобто на 1,3% більш ніж граничне значення критерію економічної доступності продуктів харчування), найменшу — у м. Києві (42,1%) [2]. Слід зазначити, що в більшості розвинутих країн частка витрат на харчування становить 10 — 20% [12, с. 33].

Аналізу структури сукупних витрат домогосподарств в Україні на продукти харчування дозволив визначити основні групи продуктів на які приходить найбільша частка витрат домогосподарств (рис. 3).

У домогосподарствах України 25% з витрат на продукти харчування становлять витрати на м'ясо та м'ясопродукти. Також значна частка витрат приходить-

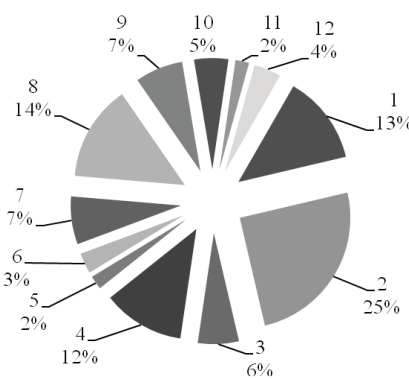

Рис. 3. Структура сукупних витрат домогосподарств на харчування у 2009 році (побудовано авторами на основі даних [2])

1 – хліб і хлібопродукти; 2 – м'ясо та м'ясопродукти; 3 – риба та рибпродукти; 4 – молоко і молочні продукти; 5 – яйця; 6 – олія та інші рослинні жири; 7 – фрукти; 8 – овочі включаючи картоплю; 9 – цукор та цукровмісні продукти; 10 – інше; 11 – безалкогольні напої; 12 – харчування поза домом.

Таблиця 1

Питома вага витрат на харчування в структурі сукупних витрат домогосподарств за регіонами України [2]

Регіон	Питома вага витрат на харчування в структурі сукупних витрат домогосподарств, %	Ранг	Регіон	Питома вага витрат на харчування в структурі сукупних витрат домогосподарств, %	Ранг
АР Крим	53,2	12	Одеський	59,2	3
Винницький	50,1	17	Полтавський	55,5	7
Волинський	61,3	1	Рівненський	59,6	2
Дніпропетровський	49,9	19	Сумський	53	13
Донецький	52,9	14	Тернопільський	54	10
Житомирський	55,4	8	Харківський	52,9	14
Закарпатський	53,5	11	Херсонський	56,5	5
Запорізький	55,7	6	Хмельницький	50,1	17
Івано-Франківський	51,6	15	Черкаський	51,5	16
Київський	50	18	Чернівецький	49,3	20
Кіровоградський	46,3	22	Чернігівський	46,2	23
Луганський	51,5	16	м. Київ	42,1	24
Львівський	56,8	4	м. Севастополь	55,1	9
Миколаївський	48,7	21			

ся на такі групи продовольчих товарів як овочі, включаючи картоплю, хліб і хлібопродукти, молоко і молочні продукти відповідно 14%, 13% та 12%.

Зусилля спрямованні на захист споживачів від зростаючих цін на продовольство, за умов низької платоспроможності населення, належить балансувати із підтримкою у виробників стимулів для досягнення приросту продуктивності та виробництва, необхідного для стабілізації цін та забезпечення достатніх обсягів виробництва. Саме підвищення продуктивності та збільшення виробництва сільського господарства є основою для забезпечення адекватного та сталого постачання продовольства та цін на нього в середньо- та довгостроковій перспективі. Необхідною умовою розробки та реалізації надзвичайних короткострокових заходів є врахування їх впливу на досягнення середньо- та довгострокової цілей, та нівелювання їх негативного впливу [12, с. 49 — 53]. Співставлення частки витрат на окремі групи продовольчих товарів та значення індикаторів достатності споживання продуктів харчування, наведених у табл. 2, свідчить про те, що витрачання значних коштів на таку групи продуктів як м'ясо і м'ясопродукти не забезпечує населеною України достатнього споживання цих продуктів.

Невідповідність сільськогосподарського виробництва потребам населення в продуктах харчування сприяє зростанню їх імпорту (рис. 4).

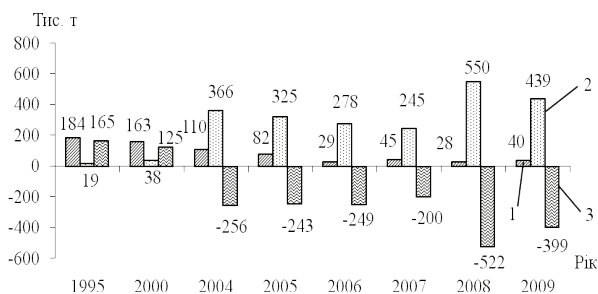

Рис. 4. Динаміка балансу імпорту-експорту м'яса та м'ясних продуктів в Україні (побудовано авторами на основі даних [10; 11]):
1 – експорт; 2 – імпорт; 3 – баланс нетто.

Протягом 2004 — 2009 рр. в Україні спостерігається стійка тенденція до імпортування значних обсягів м'яса та м'ясної продукції, але як було відзначено вище потреби мешканців України в м'ясній продукції залишаються задоволеними нижчі раціональних норм споживання.

Прогнозна оцінка розвитку тваринництва України, що ґрунтується на результатах розрахунків системи моделювання FAPRI (FAPRI Modeling System) свідчить про визначення прогнозної тенденції до збільшення поголів'я худоби (рис. 5) та виробництва м'яса (рис. 6) в Україні. Прогнозні значення отримані на основі використання моделі часткової рівноваги враховують різ-

Таблиця 2

Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування [5; 6; 2] (на особу на рік)

	Раціональна норма, кг	Фактичне споживання, кг			Індикатор достатності споживання, од.			
		2007 р.	2008 р.	2009 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	середнє значення
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	115,9	115,4	111,7	1,15	1,14	1,11	1,1
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80	45,7	50,6	49,7	0,57	0,63	0,62	0,6
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380	224,6	213,8	212,4	0,59	0,61	0,56	0,6
Риба і рибопродукти	20	15,3	17,5	15,1	0,77	0,88	0,76	0,8
Яйця (шт.)	290	252	260	272	0,87	0,90	0,94	0,9
Овочі та баштанні	161	118,4	129,2	137,1	0,74	0,80	0,85	0,8
Плоди, ягоди та виноград	90	42,1	43,5	45,6	0,47	0,48	0,51	0,5
Картопля	124	130,4	131,8	133,0	1,05	1,06	1,07	1,1
Цукор	38	40,0	40,9	37,9	1,05	1,08	0,99	1,0
Олія рослинна всіх видів	13	14,3	15,0	15,4	1,10	1,15	1,19	1,1

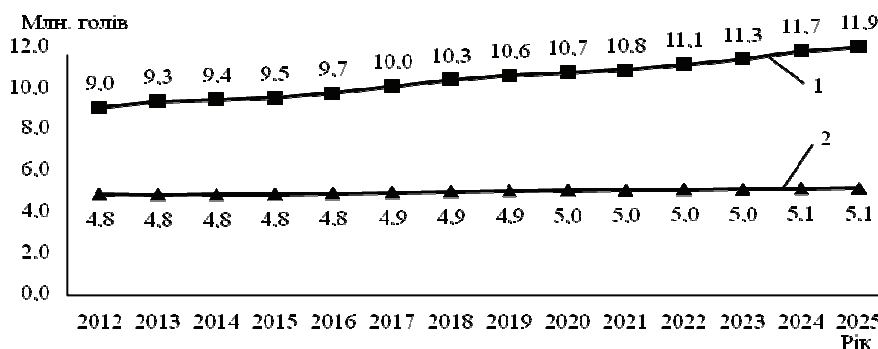

Рис. 5. Прогнозна кількість поголів'я худоби в Україні (побудовано авторами на основі даних):
1 – свині товарні; 2 – велика рогата худоба.

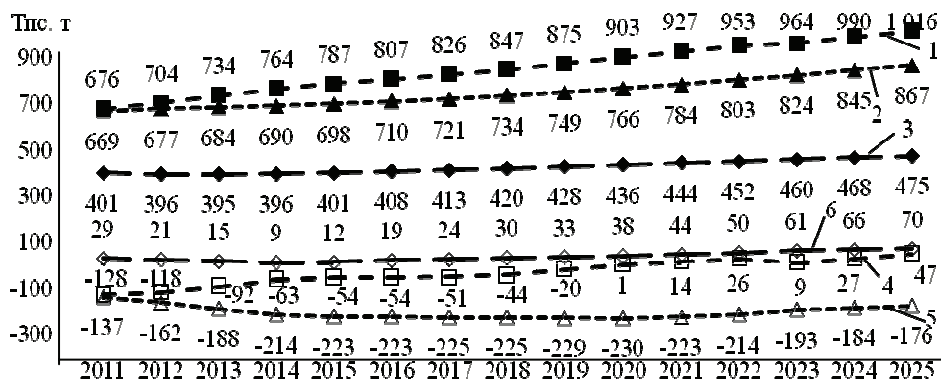

Рис. 6. Прогнозне значення виробництва та сальдо торгового балансу основних груп м'ясної продукції в Україні (побудовано авторами на основі даних):

1 – виробництво свинини; 2 – виробництво курятини; 3 – виробництво яловичини та телятини; 4 – балансу нетто імпорту-експорту свинини; 5 – балансу нетто імпорту-експорту курятини; 6 – балансу нетто імпорту-експорту яловичини та телятини.

ни варіанти торгової політики в глобальному масштабі (експортні, торгові та митні субсидії країн, лібералізація світової торгівлі), прогнозні зміни макроекономічних параметрів (курси валют, рівень інфляції та ін.).

Як видно на рис. 5 в майбутньому в Україні прогнозується збільшення поголів'я товарних свиней (на 2,9 млн голів) крупної рогатої худоби (на 0,3 млн голів), та відповідно збільшення виробництва м'яса: свинини на 340 тис. т; яловичини та телятини на 74 тис. т; курятини на 198 тис. т. При цьому в сфері зовнішньої торгівлі (див. рис. 6) очується збільшення від'ємного значення нетто експорту-імпорту курятини на – 39 тис. т, позитивного нетто експорту м'яса яловичини та телятини на 41 тис. т, та свинини на 175 тис. т.

Для реалізації таких оптимістичних очікувань необхідно створення сприятливих умов для сприйняття вітчизняними виробниками зовнішніх стимулів. На перший погляд високі світові ціни на продовольство та недостатнє виробництво сільськогосподарської продукції національними виробниками представляє сприятливі можливості для розвитку вітчизняних виробників. Але більшість виробників сільськогосподарської продукції в країнах, що розвиваються дуже далекі від збуту на світових ринках, тому підвищення там цін на продовольство зовсім не означає, що ціни зростуть й для основної частки дрібних виробників. Для того щоб дія високих світових цін дійшла би й до них, необхідно подолати національні границі та пройти через ланцюг збуту. При цьому стимули інвестування та виробництва також залежать від того наскільки зростають витрати на такі засоби виробництва, як насіння та добрива [12, с. 38] (табл. 3).

Як видно з табл. 3 підчас стрімкого зростання цін на продовольчі товари протягом 2006 — 2008 рр. відбулось ще більше зростання цін на основні засоби виробництва сільськогосподарських підприємств. При цьому якщо підвищення світових цін на харчову продукцію доходить до національних виробників не повністю та не одразу, то підвищення цін на засоби виробництва, передусім тих, що імпортуються відбувається в повному обсягу та швидко [12, с. 44].

Як відмічає О. Г. Білорус вирішення продовольчого питання можливо лише за умов «сталого зростання» сільського господарства [1, с. 186 — 187]. Але для більшості сільськогосподарських виробників у країнах, що розвиваються характерні угоди на готівковому ринку; незначна відсоткова частка продукції, що реалізується поза сільськогосподарського підприємства; слабка розвинута інфраструктура шляхів та комунікацій; неадекватні інформаційні системи та недостатня координація між поставкою засобів виробництва, кредитом та збутом [12, с. 41-42].

Забезпечення суттєвої відповідної реакції з боку виробників, що базуються на покращені виробництва, потребує наявності сприятливого та стабільного стимулюючого середовища, у якому дія більш високих цін на сільськогосподарську продукцію доходить до рівня виробників, які у свою чергу мають доступ до фінансово прийнятних засобів виробництва та можуть доставляти свою продукцію до ринку. Створення такого середовища вимагає усунення різних структурних перешкод, що заважають росту продуктивності дрібних виробників та

Таблиця 3

Зміна цін на готову продукцію та засоби виробництва за окремими продуктами та засобами виробництва [12, с. 43]

Січень – квітень	М'ясо	Молочні продукти	Зернові	Масло	Цукор		Індекс цін на продовольчі товари
2008–07	9	49	80	94	23		52
2007–06	5	35	32	29	-39		12
Січень – квітень	Аміак	Сечовина	Вапняно-аміачна селітра	Азотно-фосфорно-калійні добрива	Діаммоній фосфат	Сира нафта за ціною ЦПНІСН	Індекс цін на засоби виробництва
2008–07	82	31	85	213	163	70	99
2007–06	4	29	15	41	33	-3	19

виражаються в недосконалих технологіях, відсутності доступу до сучасних засобів виробництва та кредитів, поганій збутові та транспортній інфраструктурі, неефективних послугах та установах у сільській місцевості. Певна роль у вирішенні цих задач належить державі [12, с. 47]. Як відмічає М. А. Хвесник на сьогодні недостатність виробництва харчових продуктів в Україні певною мірою пояснюється ліберальним підходом до розвитку сільського господарства України після розпаду СРСР. В основу економічних реформ аграрного сектору України з 90-х років минулого століття були покладанні рекомендації експертів Світового банку [14].

Забезпечення людства продовольством у достатній кількості безпосередньо пов'язано із підвищенням «економічної родючості» землі [1]. Це обумовлює необхідність розвитку сільськогосподарських технологій, ринкового інструментарію фінансування наукових досліджень у цій сфері та створення сприятливого економічного середовища для практичної реалізації заходів із підвищення економічної родючості землі. В Україні до економічного інструментарію, на формування та розвиток якого держава має можливість оказувати суттєвий вплив, та який здатний сприяти покращенню фінансування виробників продовольства є розвиток товарного ринку термінових операцій з продовольством. Для цього потрібно не лише забезпечення сприятливого нормативно-правового регулювання в цій сфері, а й розвиток інфраструктури тривалого зберігання продовольства.

У ринкових умовах розвиток інфраструктури тривалого зберігання продовольства можлив передусім за рахунок коштів самих виробників. На сьогодні в Україні найбільш перспективним являється два основних напрямки забезпечення мобілізації фінансових ресурсів для забезпечення реконструкції та побудови в достатній кількості таких капітальних об'єктів, як елеватори, овочеховища, м'яса переробні підприємства та інше — це кооперація, та вертикальна інтеграція.

Об'єднання в групі сільськогосподарських виробників для спільного збуту продукції може забезпечити ефект масштабу, який дозволяє знизити витрати зберігання, переробки та транспортування продукції на

ринку [12, с. 58]. Також кооперація виробників продовольства, об'єднання їх в асоціації сприяє мобілізації фінансових ресурсів дрібних та середніх сільськогосподарських виробників, створює передумови для формування сприятливої кон'юнктури на ринці кредитних ресурсів.

Вертикальна інтеграція виробників продовольства передбачає об'єднання виробничих потужностей та фінансових ресурсів у різних сферах господарювання (рис. 7).

Вертикальна інтеграція на рівні підприємств харчової продукції та збуту (контур А) вже отримала широкого поширення в Україні. Інтеграція за контуром «Б» створює умови для залучення значних фінансових ресурсів необхідних для проведення успішної інтеграції за контуром «В». Найбільш перспективним, для зміцнення економічної сили сільськогосподарських виробників є інтеграція за всіма контурами наведеними вище.

Основним висновком даного дослідження є то, що для забезпечення продовольчої безпеки України необхідно підвищення здатності суб'єктів господарювання продовольчої сфери реагувати на національні та світові стимули розвитку. Цього можна досягти шляхом:

- зміцнення економічної сили безпосереднього виробника продовольства: вертикальна інтеграція, кооперація виробників, прямі продажі на національному та світовому ринках;
- підвищення прозористі формування цін на харчові продукти: розвиток інфраструктури зберігання та збуту продовольчих товарів;
- експансія держави на ринки продовольства з метою створення, безпосередньо для сільськогосподарських виробників, сприятливої кон'юнктури на ринку збуту продукції.

Напрямки подальшого дослідження пов'язані із визначенням економічних особливостей забезпечення продовольчої безпеки в регіонах України та формулюванням критеріїв концентрації виробництва продовольства з урахуванням необхідності забезпечення продовольчої безпеки. ■

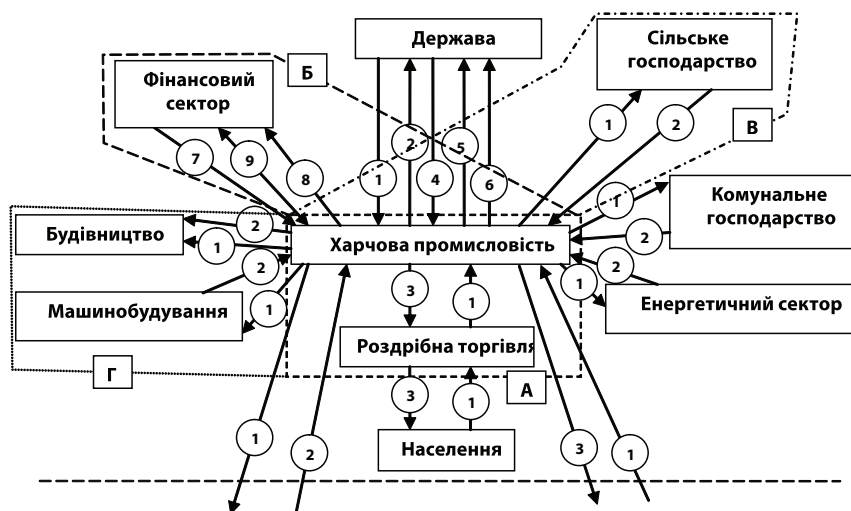

Рис. 7. Схема основних контурів національного інтегрування продовольчого сектору:

1 – гроші; 2 – ресурси; 3 – товар; 4 – регулювання; 5 – податки; 6 – лобізм; 7 – кредити; 8 – депозити; 9 – проценти;
 А – перший контур інтеграції; Б – другий контур інтеграції; В – третій контур інтеграції; Г – четвертий контур інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глобальна продовольча безпека / О. Г. Білорус, М. В. Зубець, П. Т. Саблук, В. І. Власов. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009.– 486 с.
2. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2009 році.– [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України.– Режим доступу : http://www.me.gov.ua/file/link/149977/file/Zvit_2009.doc.– Назва з екрану.
3. **Кирилюк Є. М.** Сучасний стан і шляхи гарантування продовольчої безпеки України / Є. М. Кирилюк // Вісник Черкаського університету: (Економічні науки).– 2009.– 153.– С. 49 – 58.
4. Офіційний веб-сайт «Державний комітет статистики України»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.– Назва з екрану.
5. Оцінка стану продовольчої безпеки України у 2007 році: [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України.– Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua/file/link/137290/file/zvit2007bz.doc>.– Назва з екрану.
6. Оцінка стану продовольчої безпеки України у 2008 році: [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України.– Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/file/link/137290/file/zvit2008bz.doc>.– Назва з екрану.
7. Положение дел в связи с отсутствием продовольственной безопасности в мире 2009 (Экономический кризис – последствия и извлеченные уроки) // Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН.– Рим, 2009.– 65 с.
8. **Саблук П. Т.** Глобалізація і продовольство : Монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов.–К. : ННЦ ІАЕ, 2008.– 623 с.
9. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг: [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт «Державний комітет статистики України».– Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/sddtp/sddtp_09.htm.– Назва з екрану.
10. Сільське господарство України 2008 (статистичний збірник) / Державний комітет статистики України ; за ред. Ю. М. Остапчука.– К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009.– 370 с.
11. Сільське господарство України 2009 (статистичний збірник) / Державний комітет статистики України ; за ред. Ю. М. Остапчука.– К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010.– 376 с.
12. Состояние рынков сельскохозяйственной продукции. Высокие цены на продовольствие и продовольственный кризис – накопленный опыт и извлеченные уроки: [Електронний ресурс] // Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН.– Режим доступу : <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/012/i0854r/i0854r.pdf>.– Назва з екрану.
13. **Сотніков В. С.** Про стан продовольчої безпеки Кіровоградської області / В. С. Сотніков, О. І. Осипова: [Електронний ресурс] // Збірник наукових праць КНТУ (Економічні науки).– 2009.– № 15.– Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/npkntu_e/2009_15/stat_09/20_1.pdf.– Назва з екрану.
14. **Хвесник М. А.** Продовольча безпека України : Монографія / М. А. Хвесник, А. С. Лисецький.– К. : РВПС України НАН України, 2008.– 159 с.
15. FAPRI-ISU 2011 World Agricultural Outlook [Електронний ресурс] / Food and Agricultural Policy Research Institute.– Режим доступу : <http://www.fapri.iastate.edu/outlook/2011>.